

Edebiyat ve İdeoloji Bağlamında Türk Tiyatrosunda Toplumculuğun Görünümleri (1946-1960)

TUĞÇE YILDIZ*

Sanat ve ideoloji arasındaki ilişki modern edebiyat incelemelerinde en çok tartışılan konulardandır. Özellikle tiyatro metinleri, sahneleme aracılığıyla izleyiciye doğrudan dikte eden bir yapıya sahip olduğundan sanat ve ideoloji araştırmaları için elverişli bir alan sağlar. Tiyatro yalnızca estetik bir anlatım biçimi olmanın ötesinde düşünsel, siyasal ve toplumsal etki gücü yüksek bir ifade aracı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla tiyatro metinlerinin, yazıldıkları dönemin düşünce dünyasıyla ideolojik ortamını diğer edebî türlerden daha belirgin biçimde yansıttığı dile getirilebilir.

Turhan Koç'un *Edebiyat ve İdeoloji Bağlamında Türk Tiyatrosunda Toplumculuğun Görünümleri (1946-1960)* başlıklı çalışması, tiyatronun söz konusu ideolojik boyutundan hareketle Türk tiyatrosunun belirli bir döneminde toplumculuğun yansımalarına odaklanır. Bu doğrultuda sanat ve ideoloji arasındaki ilişkiden yola çıkılarak genelde Türk edebiyatı, özelde Türk tiyatrosu için "toplumculuk" etrafında özgün bir tartışma yürütülür. Bu yazıda söz konusu eserin tanıtılarak kuramsal çerçevesiyle temel çıkarımlarının ana hatlarıyla incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma 2025 yılının Ekim ayında Günce Yayınları tarafından 303 sayfa olarak yayımlanmıştır. "Önsöz", "Giriş" ve "Sonuç" dışında üç ana bölümden oluşan bu çalışma, yazarın Abdullah Şengül danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinin gözden geçirilerek kitaplaştırılmış hâlidir. Bu nedenle kavramsal ve tarihî

* Yüksek lisans öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-posta: ttugce.yldz1@gmail.com, ORCID: 0009-0000-9772-2568

Geliş/Arrival: 19.02.2026

Kabul/Accepted: 15.03.2026

Yayın/Published: 26.03.2026

This work is licensed under a CC
Attribution 4.0 International Licence.

© Söylem and Author(s)

Alıntılama/Cite as: Yıldız, Tuğçe (2026). "Edebiyat ve İdeoloji Bağlamında Türk Tiyatrosunda Toplumculuğun Görünümleri (1946-1960)". *Söylem* 11(1): 481-484

açıdan geniş bir literatür tartışmasına ve bibliyografik arka plana sahiptir.

Koç'un çalışması, Cumhuriyet sonrası Türk tiyatrosunu ideoloji ekseninde yeniden düşünmeye ve irdelemeye davet eden donanımlı bir inceleme olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın odak noktası "toplumculuk" kavramının anlam evreni etrafında kurulmaktadır. Bu doğrultuda yazar, toplumculuğu yalnızca Marksist estetikle özdeşleştiren 'yerleşik' literatüre eleştirel bir mesafeden yaklaşarak kavramın ideolojik kapsamını genişletme iddiasını taşımaktadır. Söz konusu iddia, çalışmanın özgün yanını oluşturur ve 1946-1960 arasında kaleme alınmış Türk tiyatrosu metinlerini böyle bir bakışla yeniden değerlendirmek amaçlanır.

Çalışmanın "Giriş" bölümü "Literatür Eleştirisi ya da Türk Edebiyatında Toplumculuğun Sergüzeşti" ve "Modern Türk Tiyatrosunun Toplumcu Kimliği" başlıklarından oluşur. Yazar bu başlıklar altında çalışmasının temel iddiasını kavram, tarih ve tür açısından açıklamaya girişir. Öncelikle Türk edebiyatında toplumculuk kavramının nasıl ele alındığı sorusuna dikkat çekilir. Mevcut literatürde toplumcu gerçekçilik, toplumculuk, sosyalist ya da Marksist estetik gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanılmasıyla yaratılan anlam karmaşası eleştirilir. Böylece literatüre iddialı bir itiraz getirilir. Ardından seçilen tarih aralığındaki siyasi kırılmaların, ideolojinin sanat aracılığıyla üretilmesine etkisi tartışılarak 1946-1960 arası özgül bir ideolojik üretim dönemi olarak konumlandırılır. Son olarak çalışmanın temel sacayağını, tiyatro türünün diğer edebî türlere göre ideolojik ve toplumsal etkileşime daha açık olduğu savı oluşturur.

Çalışmanın, "Bir Sanat Olarak Tiyatronun Toplumcu Temelleri" başlıklı birinci bölümünde yazar, toplumculuğu yalnızca modern bir tercih olarak değil, sanatın doğasına özgü, başka bir deyişle kökensel işlevleriyle ilişkilendirilerek temellendirir. Sanatın yapısında pragmatik ve işlevsel bir boyut bulunduğu, mağara resimleri, mitler, ritüeller ve dram örnekleri üzerinden ortaya konur. Yazarın böyle bir yaklaşımla, sanatın 'ileti taşıyıcı' niteliğini antropolojik bir zemine oturttuğu görülür. Ne var ki bu işlevselliğin doğrudan ideolojik telkinle ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği tartışmalıdır. Bu noktada yazarın, sanatın doğasına özgü işlevselliğini modern ideolojinin dolaşımıyla ilişkilendirirken kuramsal bir sıçrama yaptığı görülmektedir.

Koç'un ideoloji teorileri temelli kuramsal çerçevesi söz konusu sıçramadan kaynaklı boşluğu neredeyse görünmez kılar. Sanatın doğasına ait tartışmanın ardından Gramsci, Althusser, Macherey, Eagleton, Barthes gibi kuramcılar üzerinden konuya değinilerek toplum ve sanatın nasıl bir ilişki içinde olduğu ele alınır. Gramsci'nin hegemonya, Althusser'in ideolojik aygıtlar, Macherey'in üretim olarak metin, Eagleton'un ideolojik içerik zorunluluğu ve Barthes'ın mit ve söylem analizleri metin çözümlemelerine dayanak oluşturacak bir çerçevede sunulur. Söz konusu çerçeve Foucault'nun özne ve iktidar kavrayışıyla tamamlanır. Daha detaylı incelendiğinde ise yazarın, toplumculuk kavramının anlaşılabilmesi için sanat ve toplum ilişkisinin kökenine dair incelemenin gerekliliğine vurgu yaptığı görülür. Toplumculuğu genellikle Marksizm'le özdeşleştiren düşünceler çerçevesinde, ilgili teorisyenlerin yaklaşımlarının temel alındığı belirtilir. Bu teorisyenlerin ideolojik kabullerinin, sanatın başlangıcına yönelik fikirlerini belli bir sınırlılıkla ele almalarına yol açtığı, bu nedenle söz konusu ilişkinin daha objektif bir bakış açısıyla ortaya konulduğu ifade edilir. Toplumculuğun Marksizm'le sınırlandırılmaması gerektiği düşüncesi sanatın maddeci bir temelden değil, genel anlamda işlevsel-faydacı bir temelden oluştuğu görüşünden hareketle dile getirilir. Aynı başlık altında yazarın, "ideolojik yönelimi ağır basan ve

toplumu o ideoloji doğrultusunda değiştirme niyeti taşıyan hemen bütün sanat üretimlerinin toplumculuk çatısı altında değerlendirilmesi gerektiği" (2025, s. 283) iddiasına zemin hazırladığı görülür. Böyle bir kuramsal yapının çalışmayı, tiyatro tarihi incelemesi olmaktan çıkarıp ideoloji kuramları odaklı bir metin incelemesine dönüştürdüğü söylenebilir.

Çalışmanın ikinci bölümü, "Toplumcu Tiyatronun Kriterlerine Doğru" başlığını taşır. Başlık altında Plehanov, Caudwell, Fisher gibi isimlerin görüşleri etrafında Marksist estetik tartışılarak toplumculuğun tarihî olarak Marksist estetikle kurduğu bağ gösterilir. Burada özgünlük açısından dikkat çekilmesi gereken nokta, bu bağın zorunlu ve tekil bir ilişki olarak sunulmamasıdır. Daha sonra Piscator ve Brecht'in tiyatro anlayışları üzerinden politik ve epik tiyatro gelenekleri ele alınır. Bu isimleri Marksist-toplumcu tiyatronun iki dayanağı olarak tanımlayan Koç, sosyalist gerçekçilik, devrimci romantizm ve olumlu tip kavramları etrafında toplumcu tiyatronun ölçütlerini belirleme çabasına girer. Bu doğrultuda yabancılaştırma, tarihsel bilinç, kolektif özne gibi kavramlar etrafında toplumcu tiyatronun estetik araçları somutlaştırılır.

En kapsamlı bölüm, "1946-1960" Arasındaki Türk Tiyatro Metinlerinde Toplumculuğun Görünümleri" başlığıyla, giriş ve ilk iki bölümde oluşturulan kuramsal ve kavramsal çerçevenin uygulamasına ayrılmıştır. Bu bölümde, seçilen tiyatro oyunlarına konu olarak kaynaklık eden 1946-1960 yılları arasındaki tarihî ve siyasi olayların arka planı da genel hatlarıyla aktarılmaktadır. Burada çok partili hayata geçiş, Demokrat Parti iktidarı ve 1960 darbesinin ideolojik kırılma anları olarak belirlendiği ve seçilen metinlerin de bu siyasi atmosfer içinde okunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda eserdeki tarihî sıralamayla, Haldun Taner, Cevat Fehmi Başkut, Nâzım Hikmet Ran, Nazım Kurşunlu, Reşat Nuri Güntekin, Orhan Asena, Ahmet Kutsi Tecer, Aziz Nesin, Çetin Altan, Turgut Özakman, Refik Erduran ve Necati Cumalı'nın 1946-1960 arasında kaleme aldığı yirmi üç tiyatro metni incelenmiştir. Metin incelemelerinde, ideal-ideolojik özne inşası, sınıfsal karşıtlık, bireycilik eleştirisi, toplumsal dönüşüm vaatleri, aydın figürünün konumlanması ve ötekilik kurguları gibi izlekler ön plana çıkmaktadır. Bunlara ek olarak ele alınan hemen her oyunda ideolojik telkinin söylem düzeyindeki işleyişinin açığa çıkarılmaya çalışıldığı dile getirilebilir.

Sonuç olarak Turhan Koç'un (2025) *Edebiyat ve İdeoloji Ekseninde Türk Tiyatrosunda Toplumculuğun Görünümleri (1946-1960)* başlıklı çalışması, Türk edebiyatı ve tiyatrosu araştırmalarında "toplumculuk" kavramını sorgulamasıyla dikkat çeken ve tartışma üretebilecek bir eserdir. Kitabın en belirgin katkısı daha önce vurgulandığı gibi toplumculuğu Marksist estetikle özdeşleştiren yerleşik literatüre eleştirel bir mesafe koyması ve kavramın ideolojik anlam evrenini genişletme yönündeki girişimidir. Bu açıdan yapılan önerilerle literatüre müdahale girişimi, geniş bir kuramsal çerçeveyi disiplinlerarası bir bakışla belirli bir yapıda sunması, tarihî bağlamlandırma ve metinlerin çizilen çerçevede sistematik analizi çalışmanın güçlü yanları olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte "toplumculuk" kavramının kapsamı neredeyse ideolojik telkin içeren her metni kapsayacak biçimde genişletilmesinin, yenilikçi önerilerin ikna ediciliğini azalttığı dile getirilebilir. Ayrıca incelemelerde ideolojik boyuta odaklanılması ve telkinin merkeze alınması da edebiyatın estetik boyutunu geri plana iter. İleri çalışmalarda ideoloji ile estetik biçim arasındaki ilişki daha ön plana çıkarılabilir. Bununla birlikte, dramatik yapı ve karakter kurgularının estetik inşası ayrı olarak ele alınabilir. Dahası 1946-1960 Türk tiyatrosu kapsamlı biçimde incelenmiş olsa

da aynı dönemde farklı ideolojik metinlerin seçilme oranının da sonraki çalışmalarda artırılması gerektiği söylenebilir.

Bu değerlendirmeler ışığında eser, sanat-ideoloji ilişkisi etrafında toplumculuk kavramını yeniden düşünmeye davet etmesi ve bu ilişkiyi sistematik bir kuramsal çerçeveye yerleştirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu açıdan hem Türk tiyatrosu hem de edebiyat ve ideoloji ilişkisi üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır. Aynı zamanda kavramsal genişletme önerisiyle yeni tartışmalara zemin hazırlayan yapısı, eleştirel açıdan yeni okumaların zorunlu olduğunu gözler önüne serer.

KAYNAKÇA

Koç, Turhan (2025). *Edebiyat ve İdeoloji Bağlamında Türk Tiyatrosunda Toplumculuğun Görünüşleri (1946-1960)*. Ankara: Günce Yayınları.